

Morus-tézisek

1. Legalább most, születése félezredik évfordulóján, írjuk le Thomas More-ról, hogy szocialista eszméivel az első nagy és modern előfutára Marxnak, s ilyenformán „ráhibázás“ is rejlik abban, ha a tudományos szocializmus fő megteremtőjét legközelebbi barátai Mórnak becézték. More haladó nézeteinek, erkölcsi integritásának kezdettől fogva olyan nagy volt a varázsa, hogy ezt még a jezsuiták is fontosnak tartották gyümölcsöztetni. Így a német származású, de latinul író Jacobus Bidermanus *Utopia* címen alkotta meg a henyéző diákeletet ostromozó, egy évvel halála után megjelent regényét. Kolozsvárt az első, 1640-es, valamint a 3., 1691-es kiadásból is több példány van. Bidermann születésének centenáriumát egy bizonyos Hörl hallatlan plágiummal tette emlékezetessé: a jelzett posztumusz művet 1677-ben a saját nevével adta ki németül. Bidermann-nak egyébként ugyanolyan kevés reális köze van Th. More-hoz, mint a More István nevű, XVIII. századi kolozsvári rendtársának. Valamivel több köze van hozzá az ex-jezsuita Szuhányi Ferencnek, amennyiben a nagy angol utópista életrajzának előrebocsátásával tette közzé 1790-ben a maga több száz oldalas latin „királytükkrét“, amely a plágium sajátos ellentéte, ugyanis Szuhányi az angol szerző műve gyanánt adja. Szuhányiéék érdeklődésének a szűk voltát jelzi az, hogy távról sem foglalkoztatta őket a Morus alkotta nevek származása olyan élénken, mint a Bidermann-nal egyidős Vossius. E holland tudós idevágó elgondolásait összefoglaló levele a Hörl-féle lopással egy évben jelent meg. Vossius, akárcsak Morus és az összes vérbeli humanista, mindenre kíváncsi volt, ami valamiképp összefügg az emberi szellem történetével, tehát a szavak eredetére is. Hiszen a körültekintően és elmélyülten űzött etimológizálás *nagyon filozofikus dolog*: az ügyeskedő mábanéloknek botránykó, *skandalum*, az emberiség lépcsőzetes emelkedését „skandálva“ fűrésző elmének viszont a dialektika egyik próbaköve, beigazolása, néha tágitása is.

2. A szokványos művelődéstörténeti ismereteknek talán nem pusztán adatszzerű, esetleges tényekkel való tágitása az, ha megemlítjük: az *Eutópiának* is nevezhető és euthanasiát is hirdető *Utópiával* egy évben jött ki Erazmustól az Evangéliumok, sőt az egész Újszövetség latin fordítása (a görög eredetinek az első, szintén erasmusi kiadásához csatolva) és egy híres „királytükör“ (azaz válasz ama kérdésre, milyen a jó uralkodó, akár Utopus a neve, akár nem), továbbá Pomponazzi-nak *A lélek halhatatlanságáról* című, de a szó szoros értelmében vett athanasiát *tagadó* s ezért máglyára dobott műve, valamint — ha jól számoltunk — 4. és 5. kiadásban néhány latin fordítás, melyet Morus és Erazmus („a XVI. század Voltaire-je“) készített, mintegy baráti versengésben, Lukianosz írásából. (Az ókor Voltaire-jének is nevezett, szíriai születésű szerzőről van szó, akinek *Igaz történetek* című, mifelénk Samuil Micutól is tolmácsolt fantasztikus útleírása az újkori utópiák egyik távoli őse.) Ha Morus legkorábbi műveinek korai hozzánk kerülését akarjuk bemutatni, először is említett Lukianosz-fordításainak a jelenlétét kell kutatnunk, aztán — igen kevés eséllyel — a Pico della Mirandola oly rövid, tudásvágytól fűtött életét elbeszélő latin mű morusi angol változatának bár egy példánya után kell nyomoznunk. A III. Richardról szóló, befejezetlen munkájának (1543, 21557 stb.) és a szintén posztumusz, töményen magyar vonatkozású *A dialogue of comfort against tribulation...* (1553, 1573, 1574 etc.) című „hattyúdalanak“ a keresésénél persze fontosabb és kecsesetöbb az *Utopia* legrégebb hazai példányaait venni számba. Tüzetes vizsgálatuk esetleg kimutathatná, hogy az első, 1910-ben közzétett magyar áttüzetés bőven megvan Kolozsvárt. Nyilván azért is bőven, mert egy tekintélyes sorozat, a *Filozófiai Írók Tára* keretében látott napvilágot, a jótollú Kelen Ferenc munkájaként. A filológiai pontosságra is adó Kelentől különben váratlan túlzás az a kijelentés, hogy az *Utópiát* „mindjárt megjelenésekor lefordították az összes kultúrnyelvekre“. De talán ez a túlzás is siettetett valamelyest a zseniális mű újabb magyar verziójának a születését. Három évtized múltán, az *Officina Könyvtár* 9. számaként jelent meg Geréb László kiváló nyelvérzékkel készült magyartása,

mely „a teljes Utópiát adja, de nem teljesen“, amennyiben „a hosszabb okfejtéseket és aprólékos részletezéseket türelmetlen korunk számára“ rövidebbre fogja. Ez az önjellemzés találó, s így pontatlanul mondja Kardos Tibor, hogy Geréb „szemelvényes kiadást, illetve átdolgozást“ nyújt. Viszont valóban szemelvényes az a fordítás, melyet Bodor András adott a román *Bacon — Morus — Hobbes — Locke* című kötetben alkalmazott válogatás nyomán, 1952-ben. (Érdekes lenne kipuhatólni, akad-e száz mai egyetemista között bár egy, aki magától megsejtse, miért került az 1951-es román kötetben a *Novum organumot* 1620-ban szárnyára bocsátó Bacon a *Nova insula Utopia* szerzője elé.) Ellentétben a nemzetközi szokással, melyhez Bodor is és az 1958-as román fordítás is ragaszkodik, Geréb és Kardos a maga anyanyelvéhez igazítja Hythlodaeus nevét, éspedig Szavajátszóvá alakítja az első, Csupatúzzé a második. Az utóbbi név persze megtisztelőbb, ám szintén szegényes az eredetihez képest, amelyben szándékos kettősséget érzek, tréfa mögé rejtett komolyságot. Ezt a kettősséget szerintem jól és hangzásban is közel állóan tükrözné a *Hítlódító* név, mely olyan személyre utal, aki füllenti, hogy hisz (bambán, ostobán), de olyanra is, ki lendülettel ad ama hitnek, hogy lesz még sokkal jobban is. Bármennyire is retusálható azonban még Kardos fordítása, mely 1943-ban és 1947-ben a brassói születésű Moór Gyula bevezetőjével került forgalomba, méltán érte meg a negyedik kiadást. Ezt a *Téka* sorozat keretében, Mikó Imre gondozásában, aki a romániai magyar Morus-irodalom terén is utat tört.

3. A morusi életmű és különösen az *Utopia* délkelet-európai, sokszor csak közvetett visszhangjának a történetét előbb-utóbb megírja valaki. Addig is álljon itt néhány szerény, zömében erdélyi vonatkozású adalék. a) Morust már az első magyar nyelvű történeti mű, a bencédi születésű Székely István *Krónika az világnak jeles dolgairól* (Krakkó, 1559) című munkája említi. (A Kolozsvárt őrzött 9 példány háromjából hiányzik az illető, 227. levél.) — b) A XVI. században aligha akadt olyan szemfüles erdélyi „nebuló“, aki az *Utopiában* szereplő — esetleg az albion *nebulára*, azaz ködre (románul *negură*) is célzó — nephelogetákat összefüggésbe hozza a getákkal (dákokkal), viszont nem túlzottan a *nubilum* (>román *nor*), vagyis a fellegek világában járó föltevés az, hogy az Utopus király hozta türelmi rendelet híre, ha csak nagyon áttételesen és halványan is, elősegítette a vallásszabadságnak a (végül unitáriussá lett) János Zsigmond idején történt, világviszonylatban úttörőnek számító törvénybe iktatását. — c) Röviddel e jelentős esemény után, Kolozsvárott írta meg Jacobus Palaeologus — korának egyik legracionalistább antitrinitáriusa — azt a kalandregényszerű, egy nagyobb munkájába illesztett szöveget, amely hasonlít valamelyest Morus főművének elejére és voltaképpen utópikumára. Ez a szöveg ugyanis Telephusnak, egy mexikói indiánnak a beszámolója Kolozsvárra kerüléséről és hazájának a spanyol hódítás előtti, utópiába illően boldog állapotáról. A főhős nevének görög eredetije különben a *téle* 'messze' és *phosz* 'fény' (esetleg *phusz* 'született') szavakból áll, tehát semmi esetre sem *Vollfus* vagy *Csupalúz* felel meg neki, mint ahogy Morus *Hythlodaeusának* sem *Csupatúz*. Telephus neve nem függ össze Rabelais vágyálomszerű kolostorának nevével — Thelema = Akarat, Vágy —, de összefügg a Telemachuséval (mellékesen szólva: Fénelon utópizáló *Télémaque*-jából vett jeligét Szuhányi), és azonos eredetű a Téléphe-ével, aki Jean de Pechméja 1784-ben kiadott utópiájának a címszereplője. — d) Palaeologus jelzett műve, amelyben az egzotikum nálunk először fordul elő mint a társadalombírálat hatásos irodalmi eszköze, 1574-ből való. Ebben az évben halt meg A. F. Doni, aki „... Isola Eutopia“ (!) címen nyomtatta ki 1548-ban Morus főművének első olasz fordítását, melyet sokáig neki tulajdonítottak, jöllehet Ortensio Landóé. Morus hatása alatt írta Doni *I mondí* című művét, melyben egy bölcs és egy bolond társalog a jövő társadalmáról. E mű első „könyvének“ első, 1552-es, szépen illusztrált kiadása Kolozsvárt is megvan. A Doni elhunyt esztendejében született Joseph Hallt — „az angol Senecát“ — mintha Doni most szóvá tett könyvének címe is megihlette volna. Tény, hogy *Mundus alter et idem* című, szatirikus-fantasztikus, Rabelais-tól is befolyásolt és Swiftre is ható útleírása néhányszor Campanella *Naprárosával* és Bacon *Új Atlantiszával* megtoldva került forgalomba. (Egy ilyen, 1643-beli kiegészített példány a jelek szerint a XVIII. században, de lehet, hogy már négy évtizeddel a nyomtatása után, s ez esetben Szathmár-Németi Sámuel hollandiai szerzeményeként jutott el Kolozsvárra. Itt a *Civitas Solis* első, 1623-as kiadása is megvan, valamint Giovanni Botero *Le relationi universalija* — ²1595, ebben szóba kerül Stefanopoli, azaz Brassó is, továbbá... a „communità delle donne nel Calicut“ — és ugyanennek az olasznak az *Imperiorum mundi catalogus et descriptioja*, 1613-as kiadásban. Botero Campanella egyik forrása volt, de nem olyan nagy mértékben, mint Morus *Utopiája*, melyből Calabria hős álmodozója bevallottan sokat tanult.) Hall *Mundusa* álneven látott napvilágot, akárcsak egyik utánpótlata, mely az *Utopiae pars II* főcímet viseli, és Graesse szerint már 1613-ban (ekkor fordította latinra

Campanella a *La città del Sólét*), majd 1704-ben jelent meg németül is. Erről az utánzatról nem tudunk érdemlegesen mondani, és csak föltételezzük, hogy sokkal világibb, mint Hall *The remedy of discontentment* című könyve, melynek 1632-es kiadása Kolozsvárt is hozzáférhető. — e) Egy évvel e kiadás előtt, pont egy évszázaddal a morusi *Utópia* első angol fordítása után ismerteti a lengyel A. A. Olizarovius Th. Morus néhány haladó nézetét a lányok neveléséről. Olizarovius műve megvolt Halici-nak. Persze fontosabb, hogy e nagy román könyvbarát egyik, negyedrét formátumú kötetekre méretezett polcán ott díszlett maga az *Utópia*, 1518-as kiadásban, szerzőjének némely epigrammájával, nemkülönben az erasmusi *Encomium Moriae*. (Amiképp e cím szándékosan sugallja, illetve ígéri az éleseszi Morus és a balgaság dicséretét, úgy — merem állítani — az *Utópiában* hangadó Hythlodaeus nevét Morus készakarva alkotta olyannak, hogy a — Platón *Allamában* is előforduló — *hüthlosz* szó jelezte két dolognak, tudniillik az olykor elmés tréfának és a dőreségnek az igenlést vagy tagadást egyaránt kifejezze. S ha már ilyen dialektikumnál tartunk, engedjék meg továbbfűzni a fonalát, az *utópia* szó kapcsán. Régóta valóságos toposz, mármint közhely az, hogy *Utopia* a tagadó *u-*val összekötött *toposz*ból jön. Ervül néha hozzátesszik, hogy Morus levelezésében fölbukkan a *nusquam* 'sehól' szóból alakított *Nusquama* mint országnév. De Morus tökéletesen tudta, hogy e fiktív elkeresztelésnek a görögben *Udameia* felelne meg, ám nincs nyoma annak, hogy így szándékozott volna nevezni elképzelt szigetországát. Ha mégis mindenképp a *Nusquam*ából akarunk kiindulni, akkor első eleme — *ne* — görög párja gyanánt valóban az *u* veendő, az *usquam* helyébe azonban nem *toposz*, hanem inkább *tópo* = *to apo* 'messze'. Ilyenformán *Utópia* Nemmesz-szét jelentene, ami jól megfér azzal, hogy Morus kiagyalt, eredetileg Abrazának nevezett szigete sok mindenben hasonlít az eredetileg Albionnak hívott szigetországhoz. Az *Utópia* név ilyen eredzetét mintegy „dialektizálja” az, ha összehasonlítjuk a *tópi* = *to epi* 'közél' szóból való származtatással. Hasonló, de még szerencsésebb szerintem a *tóposz* = *to eposz* főnévből való levezetés, ez ugyanis többek közt beszédet jelent. Eszerint *Utopos* = *Nembeszéd*, értsd „Nem-fecsegés-hanem-tett”; *Utopia* = *Nembeszédország*, ti. *Nem-mesebeszéd-ország*, vagy *Nem-mesékkelő-ország*. Mely nevek hosszukkal még azt a Hegelt is megejtették, aki sok szempontból úttörő filozófiatörténetében egy rövid szót sem ejt Morusról.) Olizarovius könyvének megjelenésekor született Fénelon. De mielőtt kitérnénk röviden az utóbinak a kalandregényére, jelezzük — lehetőleg fintoros-finyás-fanyalgó faksznizás nélkül —, hogy Grimmshausen 1660-as *Holdutazását* (írd, ám ne mondd *Mondreisését*) hiába kerestük, de Athanasius Kircher óriásokról és sárkányokról is szóló s az alkímiát váratlan szigorral csepülő-szapuló-szidó *Mundus subterraneusa* (1662) négy kiadásban van meg Kolozsvárt: 1665, 1668, 1673, 1678. Ez utóbbi épp 300 éves. Akárcsak a Moutonnet-féle robinzonád, melyet *A Hét* egy kis sajtóhibával említ. Vissza azonban *à nos moutons*. A Kircher-mű tricentenáris példánya az Akadémiai Könyvtár református állagában található; 1747-ben Szathmári Pap Zsigmondé volt. Ugyanabban az állagban megvan Ludwig Holberg 1741-ben nyomdába került *Iter subterraneum*ának második és negyedik kiadása és magyar fordítása. (A második, 1745-ös kiadásból Cipariu gyűjteményébe is jutott, a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban pedig mind a négy — kereken negyedszázad alatt elkelt — edícióból találni példányt, az utolsóból hármat is.) Eme *utópista* mű itteni említését a címbeli egybecsengés, ti. földalattiságra utalás indokolja. No, meg az, hogy Bidermann *Utópiájából* meríti témáját a gyakran — és *Molière-re* is megtisztelően — dán Molière-nek mondott Holberg néhány vígjátéka (így *Az arabiai por*, melyet 1793-ban Hatvani István, Bihar megye alleveltárnoka adott ki magyarul, két évtized múlva pedig Domahidy Menyhért dolgozott át, aki utóbb Szatmár megye alispánja volt). — f) Ennél a betűnél kivált olyan francia szerzőket fogunk említeni, akiknek a neve *f-*vel kezdődik. Éspedig, eltekintve Fatouville-től, akinek az *Arlequinje* (1684) közvetett összefüggésben van egy jó száz évvel későbbi, Kolozsvárt örözött magyar kézírattal, kivált Fontenelle és Fénelon egy-egy idevágó munkájának kolozsvári jelenletet érintjük. Az egy hó híján száz évet élt Fontenelle főműve, a példásan tudománynépszerűsítő *Beszélgetések több világ létezéséről*, többek közt a Földön kívüli élet létét és az ember holdutazásának eljövételét hangoztatja. E hat részes, 1686-ból való tanulmány hat XVIII. századi kiadása jutott el igen hamar kincses városunkba: két francia (a korábbi 1727-ből való), három német és egy görög nyelvű. Az utóbbi Bécsben, 1794-ben jelent meg, M. C. Suťu moldvai fejedelem támogatásával. A kulcsregénynek is vehető, *Telemekhosz kalandjai* című könyvében (1699) Fénelon többek közt egy olyan mintaállandó tár elénk, melyet a pompa ellenzésén és a munka megbecsülésén kívül kevés vonás rokonít a morusi *Utópiával*. Mégis figyelemre méltó, hogy e mű XVIII. századi kiadásából megvan Kolozsvárt 14 francia nyelvű (a legrégebb 1703-as; néhányuk német magyarázatok-

kal), három olasz (1717, 1758, 1773), két német, hét latin — ebből három kassai — és négy magyar (egy a Zoltán-féle, Kolozsvárt véglegesített és nyomtatott fordítást nyújtja, a többi pedig egy máramarosi főispánnak Kassán négyszer is megjelentetett fordítását). Persze a Petru Maior-féle (1818) s a szebeni (1831) román verzióból is vannak példányaink. Az első, immár 200 éves román fordítás kéziratban maradt. — g) Az egyébként orvos Zoltán József *Telemakusával* egy évben jelent meg a dán Holberg világhírű, Swift hatását mutató, egy pozitív és egy negatív utópiát adó *Iter subterraneumának* a prókator György Józseftől való fordítása. Ez megelőzte a dánt, mely Baggesené, Fichte majdani barátjaé, és követte a francia (1741!), német (1748), holland, angol és svéd fordítást. (Kolozsvárt megvan a második, 1788-beli német változat és egy címlap nélküli példány a franciából.) Hasonlóan előzte meg Albrecht von Haller — Baggesen leendő apósa — némileg utópista *Usongjának* a magyarítását (1792) a francia, angol, holland és olasz átültetés. Időrend szerint azonban előbb Xenophon *Küropaideiájának* az első, Nagykarolyban, 1784-ben nyomtatott magyar verziója említendő. Az ókornak ez az egyetlen igazi államregénye természetesen nem tükröz még közvetett Morus-hatást sem, legfőbb Morus közvetít belőle valamicskét. Amiként Fénelonék is folytattak tartalmi és formai morusi elemeket, amennyiben haladó politikai eszményt és társadalomkritikát nyújtottak regényalakban, gyakran utazói beszámoló, útleírás keretében. S amiként a felvilágosodás írói is merítették Fénelonékból. Köztük a népszerű polgári drámákat alkotó L. S. Mercier, aki a *Télémaque*-ot is dicséri *L'an deux mille quatre cent quarante* című könyvében, melyből három kiadás van Kolozsvárt: az 1772-es, az 1775-ös és egy tizenkettedrét formátumú, talán 1770-es. Ennek a névtelenül megjelent utópiának a címlapján Leibniztől vett mottó áll: „A jelen a jövővel terhes.“ Bizony ideje már tudomásul venni, hogy Leibniz optimizmusa nem „balga“, a korabeli valóságot szentesítő, hanem prospektív, sőt utópista szocialista elemeket is tartalmaz. (Ilyen és még néhány más vonatkozásban Leibniz fölötte áll Lamettrie-nek. A leibnizi idealizmust is támadó Lamettrie-nek természetesen nem voltak kortárs hazai követői. Hiszen még száz évvel ezelőtt is elveszett egy magyar Lamettrie-átdolgozás, noha kinyomtatták.) — h) Kolozsvárt, 1748-ban, Lamettrie híres, de címe „alapján“ sokszor félreértett *L'homme machine*-jával egy évben látott napvilágot az első olyan hazai nyomtatvány, amelynek címében előfordul az utópia szó: *Utopiae sapientis, remp. instituentis* (A bölcsnek az államot oktató utópiái). Ezt a munkát egyesek Nyirő Ádámnak tulajdonítják, aki néhány évig Kolozsvárt is tanított. (1761-ben kinyomtatták itt azokat a tételeit, amelyeket a diákjai nyilvános vizsgán védelmeztek. E diákok sorában volt Avram Popp, és a tételek egyike így szólt: „Az állatok nem pusztá gépek.“ A tézis nyilvánvalóan antikarteziánus, de kevésbé nyilvánvaló, hogy nem azonosul Lamettrie álláspontjával, aki *Les animaux plus que machines* címen is írt.) Az *Utopiae sapientis* egy-egy részt szán a tudatlanság, illetve a fényűzés bírálatának, továbbá a nevelésnek. A kezemben járt példányok az „Universitas Claudiopolitana“ néhány újdonsült bölcsészdoktora tiszteletére hagyták el a sajtót, annak a retorikai osztálynak a hódolataként, melynek tagja volt három erdélyi örmény is és egy Joannes Balka nevű sziget, mármint máramarosszigeti, nem Utópia szigetről való ifjú. — i) Alig félszáz év múlva kezdett Szigeten magyarul és kantianus szellemben tanítani filozófiát Nánási Mihály. Ekkor, 1797-ben írta, de a cenzúra miatt csak egy évre rá publikálhatta Kant az emberi nem haladásáról szóló — Kolozsvárt az *editio princeps* három példányával jelenlévő — esszéjét, mely szerint a morusi *Utópiában*, a harringtonban (melynek ajánlása felmagasztalja Morust) és más ilyen munkákban rajzolt „édes álom“ fokozatos megvalósítása nemcsak elgondolható, de kötelessége is... az államfőnek. Nánási egyébként már enyedi diákkorában Kant büvökörébe került, bizonyára annak a Szentpáli Lőrincnek a buzzalma folytán, aki a legjelentősebb korai magyar kantianusnak: Köteles Sámuelnek is *A tiszta ész kritikájára* irányította zsenge, újat áhító figyelmét. — j) Mintegy tíz évvel azután, hogy az *Utópia* név megjelent magyar szövegben, franciában pedig az *utopiste* jelző, tehát az 1800-as esztendőök elején, marosvásárhelyi politikai kurzusában említi Köteles Morus főművét, azokról szólván, kik „románokban“, azaz regényekben fejtették ki állambölcsöletét nézeteiket (mint pl. Xenophon, Barklay, Fénelon és Haller). Köteles, úgy látszik, nem tudott Szent-Miklósi Timotheus *A jó nevelésnek tüköre* (1790) című, röpiratszerű regényéről, melynek meséje *Utópia-ország* Miaburg nevű fővárosába visz, és a mértékletes, dolgos életet dicsőíti. (A Miaburg névről különben eszünkbe jut, hogy Morus eredetileg Mentirumnak nevezte Utópiája fővárosát; és hogy Bessenyei 1804-ben befejezett, sokáig kiadatlan *Tariménesének* Totoposz királya hasonló nevű a morusi Utopus királlyal, bár sokan nem a *toposz* névelésítését látják benne, hanem inkább az olyanszerű szótagkettőzést, amilyent a Titikaka vagy Popokatepetl nevekben érez az európai fül.) Köteles nem dolgozott ki utópiát,

de alkalmazta — a maga módján — a morusi *Utópia* kettős, bíráló és eszményt adó útmutatását statisztikai előadásában, az orosz birodalom ábrázolásakor érzékeltetve éles színekkel a feudalizmus idejét múlt voltát, és az angliai, jóval fejlettebb viszonyok leírásával jelezve, hogy mi felé kell törekednie Erdélyországnak. Mindkét módszerével Köteles példát szolgáltatott a reformkori szerzőknek is, köztük Bölöni Farkas Sándornak, aki nyugati élményeiről szólva már kortárs szocialista eszmékről-kísérletekről is tudósít. Ő még nem mondja ezeket utópikusnak. Később, 1841-ben, Széchenyi már az *utópista* szót is használja, de egyébként csak nagybetűs *Utopia* fordul elő nála. S alighanem az ő hatására írja Péterfi Albert egy Nagyenyeden, 1835-ben megjelent munkájában, hogy az olyan országhoz képest, ahol az uralkodó felekezettől „elhajló vélekedések” süket fülekre lelnek, még a marokkói önkényuralom is „csupa Eldorádó és Utópia”. A reformkor gyakorlatias emberei persze nem sokat bíbelődtek régi utópiákkal, s aligha sejtették, hogy csak a XVIII. század végéig vagy sző utópikusnak mondható mű jelent meg, ideértve Maréchal *Voyages de Pythagore-ját* (1799) és Fichte *Zártkereskedelmi államát* (1800) is. — k) 1839-ben adta ki W. J. Walter azt a könyvecskéjét, melynek húsz évvel későbbi, francia közvetítéssel készült, Babinszky-féle fordítása az első önállóan megjelent magyar Morus-monográfia. Igen érdekes dolgokat is közöl. Például azt, hogy maga a király nagyon jól fogadta az *Utópiát*. Ez — tegyük hozzá — latinul íródott, és főként ezért nem tartották veszélyesnek, hiszen a dolgozók zöme még angolul sem olvasott. VIII. Henrik olvasott, sőt írni is tudott latinul, de őt sem nyugtalanította az *Utópia*, hanem az, hogy szerzője nem akart fölesküdni az ő cezaropapizmusára. Morus tehát nem főműve miatt halt meg. Am ez mit sem változtat azon, hogy elsősorban miatta halhatatlan. Ezt különben D. Nisard sem tagadja, akinek másfélszáz oldalas Morus-tanulmánya szintén húsz évvel az első kiadás (1855) után, és pedig Vajda János kiváló fordításában jelent meg magyarul. Nisard szerint Morus „közelebb állott a bölcselő kételyéhez, mint a római valláshoz”, s ugyanakkor *Utópiája* „inkább egy tudósnek kedves játéka, mint reformatori elvek kinyilatkoztatása”. Az utóbbi tételt joggal utasítja vissza Medveczky Frigyes *Társadalmi elméletek és eszmények* című eszmetörténeti könyvében, melynek az utópiákról szóló része az első eredetibb magyar bemutatása Morus főművének. Az inkább prűd, mint proudhonista Medveczky túlzásnak véli azt az utópiai szabályt, miszerint a leendő hitvesztarsak *autopsziával* győződnek meg egymás testalkatának megfelelő voltáról. (Ez a módszer csak akkor *utópia*, ha nevéből elveszünk három betűt. Itt hangsúlyozzuk, hogy a XVI. században aligha volt Morusnál őszintébb híve az emberi szabadságoknak, beleértve a nőemancipációt is.) Medveczky nem utal az *Anti-Dühringre*, de sugallja valamelyest, hogy Dühring túlhangsúlyozza a maga szocializmusának a tudományosságát és a morusinak az utópikusságát. Medveczky az *Anti-Proudhonra* sem utal, melyben Marx — negyven évvel előbb — az utópizmus első tudományos megvilágítását adta. Politikailag éppen ahhoz a — Proudhonból is merítő — szerzőhöz áll közelebb, aki a szóban forgó Morus-tanulmánnyal egyidejűleg, 1887-ben közölte *Honvédelmi utópiák* című röpiratát. Ez a kiadvány, mely joggal (és bizonyára világviszonylatban is úttörően) viseli a címet, azt hirdeti ugyanis, hogy szövetségeseitől „a munkások és a szegényebb iparosok nem lennének többé rabszolgák, a szabad verseny és a nagytőke siralmas játékszerei”. A röpirat „Egy radikális demokrata” álnéven jött ki. Szakszerűbben: ilyen frenonimmal. (A franciáknál a frenonimek családja a múlt század derekán bővült *Utopiste*-tal. Álnévként szereplő *Utópiákról* viszont nem tudok, bár — tréfás népetimológiával — kettő is vágható.) Medveczky érintett munkájáról még csak annyit, hogy egyik legtalálóbb megállapítása így hangzik: „Morus államregényében minden lépten-nyomon nyilvánul a misera plebs örömei és bajai iránti rokonszenves érdeklődés.” Ezzel a megjegyzéssel Medveczky — noha túlzottnak véli „a létező társadalmi rend alapját is” támadó morusi bírálatot — előlegezett valamit Kautsky megfogalmazásából, mely szerint Morus szocializmusának leglényegesebb gyökere az ő szeretetreméltó jelleme, továbbá „Anglia gazdasági helyzete, mely igen élesen rávilágított [erkennen liess] a kapitalizmusnak a munkásosztályra nézve hátrányos következményeire”. *Thomas More és utópiája* című (az ötödik kiadás nyomán románul is megjelent) könyvének már az első, 1887-es előszavában Kautsky „a marxi történeti felfogás és módszer” alkalmazását ígéri. (A *történelmi materializmus* kifejezés ekkor még nem honosult meg.) Húsz év múltán, a második kiadás előszavában a szerző büszkén írja, hogy az ő *Thomas More*-ja volt az első nagyobb történeti munka, melyet Marx és Engels egyik német tanítványa a mestereitől kifejtett materialista történefművelés alapján tett közzé. Engels 1890-ben Kautsky e művére hivatkozva nevezi a XV—XVI. század humanizmusát a polgári felvilágosodás első formájának. Három év múlva pedig Mehring, a jeles német marxista minősíti kiválónak ezt a művet, mely többek közt kiemeli, hogy az utó-

pisztikus szocializmus nem annyira céljai elérhetetlensége, mint inkább a rendelkezésre álló vagy tőle javasolt eszközök elégtelensége miatt utópisztikus. További hét év múlva hozta az *Athenaeum* Acsay Antal *Morus Tamás és Bacon Ferenc* című dolgozatát, mely szerint Morus „háromra megtanít mindenkit: a munka szeretetére, a társadalom két erényének, a szeretetnek és az igazságosságnak ápolására“. De csillagászati méretű baklövés Acsaynak az a tétele, hogy az *Utópia* megszővegezője „Aegidius vagy más humanista, elsősorban Erasmus lehetett“. (Acsay alighanem ignorálta Kautsky monográfiáját. Különbösen fontosabb és ellenőrzhetőbb dolgokat mondott volna, mint az, hogy Morus — aki jó, ti. nem anti-heliocentrista, hanem humanista értelemben volt „geocentrikus“ — ismerte Kopernikusz csillagászati kutatásait. Mi, lokálpatrióták egyébként azt jeleznők, hogy egy erdélyi származású humanista, Csulai More Fülöp személyesen megismerhette Kopernikuszt Bolognában, majd Velencében Erazmust, s ez utóbbi talán beszélt róla Morusnak, aki aztán, utolsó dialógusában, Csulai Moréra illő kijelentéseket is tesz.) Az említett óriási tévedést komolyan átvevő Acsay jobb téziseihez tartozik — az *Utópia* kapcsán — az, hogy „nevetve nagy igazságokat lehet mondani“. (Kiegészíthetjük: fásultság ellen jó recept „ridendron dicere verum“. Azaz mondd meg fünek-fának az igazat, még ha fejtöréssel is jár, mármint az igaz tartalom és a trefás kifejezőmód meglelése.) De Acsaynak pont a századfordulón, 1900—1901-ben publikált dolgozata ilyen tézisekkel sem volt fordulat a magyar Morus-irodalomban. Ellenben az volt Kelen *Utópia*-fordítása és hozzácsatolt, alapos, 65 oldalas „utószava“. Egyáltalán nem „puszta pozitivistaként“ írja Kelen: „Kautskyig Morusnak szinte minden életrajzírója, méltatója facetiának fogta fel az Utópiát, egy zseniális elme káprázatos tréfájának! A szocializmus felfedezte Morust, a facetia a világ leghatalmasabb pártjának véresen komoly programja lett.“ Idekapcsolható az, amit Morus-kötete bevezetőjében mond Kelen az *Utópiáról*: „...nem pártpolitikai program, de benne van a dolgozó emberiségnek teljes mai ideológiája a társadalom és a szociális forradalom hajnalán.“ Ezt az értékelést árnyalja az 1910-es Morus-kötetet ismertető Bálint Aladár, „ma is aktuális és csak jelentéktelen részleteiben idejét múlt könyvnek“ taksálva az *Utópiát*. Bálint is túlbecsüli egy kicsit Morus ideológiai teljesítményét, de recenzója egyébiránt remek. (A *Nyugat* hozta, 1911-ben, annak a Mannheimnak a nagykorúsodása évében, akinek *Ideologie und Utopie* című könyvét hasonló fürgeséggel prezentálta húsz év múlva. Mellesleg: ha igaz, hogy Mannheim Nagyváradon jött világra, akkor ő az első hazai születésű ember, aki behatóbb vizsgálat alá vette ideológikum és utópikum viszonyát. A második alkalmasint ugyancsak váradi.) Noha nem a *Szocializmusban* publikálta, mint Pogány József (aki már cikke elején hangsúlyozza, hogy Kelen fő forrásai közt van Kautsky, Mehring és Engels), Bálint Marxnak, „az erőskezü kormányosnak“ a magasztalásával indítja és zárja ismertetését, nem riadva vissza ilyen agitatív hasonlattól sem: Morus „ellátott a horizontig, melynek peremén már emelte, tolta fölfelé duzzadt vitorláit, szikrázó árbocait a nagy vörös hajó“.

